

A l e k s a n d r T s y g a n k o v

Siemion Frank o źródłach rosyjskiej rewolucji

Słowa kluczowe: *filozofia historii, rewolucja rosyjska, Rosja a Zachód, rosyjska religijność, S. Frank*

1

W bieżącym roku mija dokładnie 100 lat od momentu, gdy Rosję wstrząsnęły rewolucyjne wydarzenia najpierw lutego, a potem października 1917 roku. Rewolucja rosyjska, jak przystało na społeczny kataklizm, wypaczyła wiele ludzkich losów. Jej niszczycielska siła nie pominęła także przedstawicieli rosyjskiej inteligencji, którzy w swoim czasie wiele zrobili, żeby przebudzić rewolucyjnego ducha rosyjskiego ludu. Jednak w rezultacie to właśnie inteligencja okazała się być tą warstwą społeczną, która jako jedna z pierwszych odczuła na sobie ciężkie konsekwencje rewolucyjnych transformacji. Jednym z przedstawicieli rosyjskiej inteligencji, „wykształconego społeczeństwa”¹, był właśnie filozof Siemion Frank, którego razem z wieloma innymi uczonymi

¹ Przez wyrażenie „wykształcone społeczeństwo” Lenin ironicznie charakteryzuje przedstawicieli inteligencji. Tylko o samych profesorach filozofii, do których odnosi się S. Frank, Lenin w ślad za Josephem Dietzgenem pisał: „We współczesnym społeczeństwie profesorowie filozofii najczęściej nie wydają się być niczym więcej niż «dyplomowanymi lokajami kleru»”. Por. В.И. Ленин, *О значении воинствующего материализма*, „Под знаменем марксизма” 3 (1922), s. 24. W związku z tym można przytoczyć wypowiedź Franka: „Nie tylko religia, ale i wszelka nie materialistyczna i nie pozytywistyczna filozofia była od początku podejrzana, a nawet uznana była za kłamstwo, dlatego że w niej można było wyczuć powinowactwo z duchem «starego ustroju», jej styl nie zgadzał się z przyjętym stylem progresywnie-rewolucyjnego światopoglądu”. С.Л. Франк, *Крушение кумиров*, w: tenże, *Сочинения*, Москва: АСТ 2000, s. 152.

i przyjaciółmi władza radziecka w osobie Lenina wysłała za granice kraju w 1922 r. na pokładzie jednego z osławionych „statków filozoficznych”. Życie Franka na emigracji było związane z wieloma materialnymi i duchowymi trudnościami, a często i z bezpośrednim zagrożeniem życia, co stało się szczególnie aktualne po dojściu do władzy narodowych socjalistów w Niemczech. Jednak pomimo wszystkich życiowych i historycznych perturbacji, które wpłynęły na los rosyjskiego myśliciela, to właśnie na emigracji pojawia się cały szereg jego programowych prac. Właśnie w tym czasie Frank podjął próbę filozoficznego namysłu nad źródłami i podstawami tych rewolucyjnych wydarzeń, które miały miejsce w jego ojczyźnie. Rewolucja rosyjska stała się „pierwszym i podstawowym swoim historycznym fenomenem, którego analizę Frank rozpoczął jeszcze w Rosji i kontynuował na emigracji”².

Do opublikowanych prac Franka, w których pojawia się eksplikacja źródeł i przyczyn rosyjskiej rewolucji i zrozumienie specyfiki rewolucyjności rosyjskiego narodu, należy zaliczyć esej *Obalenie idoli* [*Крушение кумиров*] z 1923 roku oraz artykuły: *Z przemyśleń o rewolucji rosyjskiej* [*Из размышлений о русской революции*] z 1923 roku, *Religijno-historyczny sens rewolucji* [*Религиозно-исторический смысл революции*] z 1924 roku, *Bolszewizm i komunizm jako zjawiska duchowe* [*Большевизм и коммунизм как духовные явления*] z 1925 roku, *Tolstoj i bolszewizm* [*Толстой и большевизм*] z 1928 roku, a także wcześniejszy tekst Franka, napisany przez niego natychmiast po wydarzeniach październikowych i zatytułowany *De Profundis* (1918). Analiza tych prac, a także szeregu późniejszych tekstów filozofa oraz niektórych od niedawna dostępnych dla naukowej analizy materiałów archiwalnych, pozwoli, w dalszej części, na próbę ukazania i opisanie tych źródeł i podstaw rewolucji rosyjskiej, które, według Franka, przyczyniły się do jej sukcesu w Rosji.

2

Na wstępie warto zwrócić uwagę, że sama problematyka rewolucji rosyjskiej, jak i rosyjskiej historii i kultury zajmuje w pracach Franka wiele miejsca, zwłaszcza w okresie przypadającym na lata 20. i początek lat 30. minionego stulecia. W połowie lat 30. twórczość Franka zaczyna być coraz bardziej zorientowana na zagadnienia metafizyczne i religijno-filozoficzne, co, jak się wydaje, jest związane z przejściem i wzmocnieniem władzy w Niemczech przez nazistów. Frank przestaje „rozmieniać się” na „analizy konkretnych form

² О.А. Назарова, *Философия истории Семена Людвиговича Франка*, „Вопросы философии” 1 (2009), s. 125.

przejawiania się zła w społeczeństwie” i tematyzuje „sam fakt istnienia zła w dwóch sferach jego lokalizacji – ludzkiej duszy i świecie”³. O „północy” ludzkiej historii XX wieku, podczas II wojny światowej, Frank pracuje nad dziełem *Światło w ciemności. Próba etyki chrześcijańskiej i filozofii społecznej* [*Свет во тьме. Опыт христианской этики и социальной философии*], w której m.in. demaskuje „herezje” utopijnych koncepcji, jakimi pasjonowało się wielu jemu współczesnych. Dlatego też pierwotna nadzieja Franka na to, że „rzeczywiste ucłowieczenie i w konsekwencji przebóstwienie świata może być osiągnięte w obecnym eonie, ustąpiła miejsca podejściu, zgodnie z którym współczesnego nam zła nie można się pozbyć, a wiara w jego przewycięzenie jest niczym innym jak «herezją»”⁴. W dużym stopniu to właśnie indywidualne doświadczenie potęgi zła w świecie przywiodło rosyjskiego filozofa do myśli o nieprzewycięzalności zła, a nawet o niebezpieczeństwie podobnych prób. Mimo to, w wielu pracach (z lat 20.) poświęconych rosyjskiej rewolucji Frank proponował „przepisy” na przewycięzenie jej wpływu w społeczeństwie rosyjskim i w świadomości Rosjanina.

Warto tutaj wspomnieć także o tym, że Frank czuł się powołany do szerzenia misji oświeceniowej w Europie. Widać to w pracy *Obalenie idoli* [*Крушение кумиров*], w której filozof zauważa:

gdy teraz my, Rosjanie, którzyśmy materialnie i duchowo zubożeli, wszystko w życiu stracili, szukamy nauki i zrozumienia u przywódców myśli europejskiej, od których większość z nas przywykła uczyć się wcześniej; my, uprzednio tak skłonni do pokory, zawsze dalecy od narodowego zarozumiałstwa i najmniej do niego skorzy, w tej nieszczęśliwej dla nas epoce ze zdumieniem zauważamy, że właściwie nie mamy ani czego, ani u kogo się uczyć, a nawet, że, nauczeni nader gorzkim doświadczeniem naszych nieszczęść, wypiwszy do dna czarę goryczy, sami chyba możemy nauczyć ludzkość czegoś przydatnego⁵.

Te słowa znalazły swoje rozwinięcie w licznych wykładach i publikacjach poświęconych Rosji, myśli i kulturze rosyjskiej, którymi zajmował się w tym okresie Frank. W poczet instytucji naukowych, gdzie rosyjski filozof głosił odczyty w latach 20. i 30. minionego wieku, można zaliczyć Rosyjski Instytut Naukowy w Berlinie i Belgradzie, Uniwersytet Berliński, Akademię Religijno-Filozoficzną w Berlinie i Paryżu, i inne. W tym kontekście symptomatyczna wydaje się wiadomość Franka przesłana do Mikołaja Bierdajewa 8 listopada 1927 roku, w której Frank zawiadamia, że „w poprzednim liście, w którym posłałem Panu plan *Filozofii społecznej* [*Социальной философии*]

³ Tamże, s. 136.

⁴ P. Ehlen, *Zur Ontologie und Anthropologie Semen L. Frank*, w: S.L. Frank, *Die Realität und der Mensch. Eine Metaphysik des menschlichen Seins*, München: Verlag Karl Alber Freiburg 2004, s. 120.

⁵ С.Л. Франк, *Крушение кумиров*, dz. cyt., s. 179–180.

dla YMCA, zapomniałem dodać, że oprócz tej książki mógłbym napisać dla YMCA popularyzatorską broszurę na 2–3 arkusze na temat «materializmu», skierowaną do młodzieży zafascynowanej radzieckim czy na w pół radzieckim sposobem myślenia»⁶. Z przytoczonego wyżej fragmentu korespondencji widać, że Frank chciał, aby współczesna mu młodzież nie posiadała zniekształconego, idealistycznego wyobrażenia o radzieckiej rzeczywistości, tzn. nie dała się skusić „herezji” utopizmu. Jednakże zwycięstwo narodowego socjalizmu w Niemczech oraz ogólna dominacja radykalnych idei (tak lewicowych, jak i prawicowych) w społecznej świadomości Europejczyków tego okresu pokazały w praktyce skłonność większości współczesnych mu ludzi do „herezji utopizmu” i niechęć do korzystania z doświadczenia rosyjskich emigrantów, którzy ucierpieli w wyniku takiej „herezji”.

3

Jednym ze źródeł, z których bierze swój początek rosyjska rewolucja i rosyjska rewolucyjność w ogóle, jest według Franka europejski nurt wyzwolenia człowieka, jego bunt przeciw Bogu. Rosyjska rewolucja jest ogniwem w łańcuchu duchowych wydarzeń zainicjowanych jeszcze w czasach nowożytnych: „w XV wieku – duchowy bunt renesansu, w XVI – religijna burza reformacji, w XVII – rewolucja angielska, w XVIII – pycha oświecenia, kończąca się Wielką Rewolucją Francuską, w XIX – utwierdzenie się demokracji i jednocześnie narodzenie rewolucyjnego socjalizmu”⁷, lub też, jak zauważa filozof w innej pracy: „w szerokiej perspektywie historii kultury duchowej rewolucja rosyjska jest ostatnim przejawem tego procesu przebudzenia i narastania idei samowolnej osoby i związanego z nim procesu sekularyzacji kultury, który na Zachodzie rozpoczyna się w epoce renesansu i reformacji, a w Rosji zaczyna się od reform Piotra Wielkiego”⁸. Można tym samym zauważyć, że jakakolwiek rewolucyjność w swej naturze opiera się na odrzuceniu i negacji. Jednocześnie, próbując sformułować pozytywny ideał rewolucyjności, rosyjski myśliciel wskazuje, że „ten afirmatywny ideał można naprawdę określić tylko w ten sposób: w imię bezgranicznej samowoli racjonalnego budowania

⁶ List S. Franka do M. Bierdajewa z 08.11.1927 r. („В Берлине Вы объективно нужнее”: С.Л. Франк и Н.А. Бердяев в 1927 г. Фрагмент из неизданной переписки, „Самопознание” 6 (2016) s. 62–63).

⁷ С.Л. Франк, *Религиозно-исторический смысл русской революции*, w: Г. Андреев (Г.А. Хомяков) (ред.), *Мосты. Сборник статей к 50-летию русской революции*, Мюнхен: Товарищество зарубежных писателей 1967, s. 12.

⁸ С.Л. Франк, *Из размышлений о русской революции*, „Новый мир” 4 (1990), s. 219.

życia”⁹. Rewolucyjność nie jest niczym innym jak samoafirmacją nowożytnego człowieka, która znajduje swoją maksymalną realizację w rewolucji rosyjskiej. Cała historia życia duchowego, poczynszy od czasów nowożytnych, rozpościera się między dwoma biegunami – wiarą w Boga i wiarą w człowieka. Tę myśl Franka można zauważyć także w znacznie późniejszych pracach, na przykład w jego antropologii filozoficznej – w książce *Realność i człowiek* [*Реальность и человек*], napisanej już pod koniec życia filozofa, a wydanej dopiero po śmierci Franka. W pracy tej myśliciel zauważa, że:

poczynszy od epoki renesansu i aż po czasy współczesne, europejskie życie duchowe upływa pod znakiem zażartej, śmiertelnej wrogości między dwiema wiarą – wiarą w Boga i wiarą w człowieka. Od Giordana Bruna i włoskich renesansowych ateistów nieprzerwana linia duchowego rozwoju dochodzi do Feuerbacha, Marksa i Nietzschego¹⁰.

Wychodząc z tej kontekstualizacji rosyjskiej rewolucji, włączenia jej w europejski bunt człowieka przeciw Bogu, Siemion Frank dochodzi do wymownego objaśnienia samego sposobu istnienia oraz ukazania podstawowych charakterystyk myślenia rewolucyjnego. Takie myślenie, dążące do racjonalnej konstrukcji świata i społeczeństwa, zaczyna je traktować jako zbiór elementów, różnorodnych składników, które można i powinno się zestawiać w zależności od wyznaczonego celu. Na takie atomistyczne podejście, nieodłączne od rewolucyjnego socjalizmu, Frank wskazywał już w swojej wczesnej pracy z 1918 r. *De Profundis*, w której ukazał „mechanicystyczny i atomistyczny pogląd na społeczeństwo jako arenę czysto zewnętrznego zderzenia antagonistycznych, egoistycznych sił”¹¹. Z tej perspektywy całkowicie niemożliwa jest analiza naturalnej ludzkiej wspólnotowości, „soborowości” tej czy innej społeczności, dlatego że sama społeczność, soborowość czy, jak nazywał ją Frank w połowie lat 20., „solidarność”¹², jest czymś, czego nie można do końca opisać, wyrazić, co oznacza, że nie można też tego kontrolować. „Jedność i wspólnotowość w życiu społecznym – jak zauważa Frank w pracy *Duchowe podstawy społeczeństwa* [*Духовные основы общества*] – (...) są niezależne od świadomej woli poszczególnych uczestników, i w tym sensie wynikają «same z siebie»”¹³. W ten sposób soborowość „jawi się jako pojęcie ontologiczne

⁹ С.Л. Франк, *Религиозно-исторический смысл русской революции*, dz. cyt., s. 14.

¹⁰ С.Л. Франк, *Реальность и человек*, Moskwa: АСТ 2007, s. 216.

¹¹ S. Frank, *De Profundis*, w: *De Profundis. Zbiór rozpraw o rosyjskiej rewolucji*, przeł. zespół „Aletheia”, Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza 1988, s. 217.

¹² Tak, w pracy z roku 1925 pt. *Religijne podstawy społeczeństwa* Frank pisze: „U podstaw każdej społeczności leży elementarny fakt lub początek solidarności, bezpośredniej jedności wielu, współprzynależności poszczególnych ludzi do pewnego określonego «my»”. Por. С.Л. Франк, *Религиозные основы общестственности*, „Путь” 1 (1925), s. 12.

¹³ С.Л. Франк, *Духовные основы общества*, Moskwa: Республика 1992, s. 41.

dla «samej istoty» i «wewnętrznej warstwy czy korzenia» każdego społeczeństwa¹⁴. Z powodu owej „niekontrolowalności” systemotwórcza, immanentna jedność społeczeństwa jest odrzucana przez myślenie rewolucyjne, dążące do ustanowienia władzy człowieka i jego woli. Kilka lat później, w roku 1946, podczas swojego wystąpienia w radiu BBC, Siemion Frank, charakteryzując socjalistyczny sposób pojmowania społeczeństwa, mówił: „marksizm, co nie jest tajemnicą, postrzega ludzi jako pojedyncze atomy, które mogą tylko na ślepo uderzać się i zderzać ze sobą. Właśnie dlatego koniecznym jest zmuszenie ich do jedności – trzeba dosłownie skleić razem chaotyczną masę atomów, żeby stworzyć z niej uporządkowaną, rozumną całość”¹⁵.

W tym punkcie myśl Franka ukazuje zaskakującą bliskość do znacznie późniejszych prób filozoficznego namysłu nad historycznymi tragediami XX wieku. W podobny sposób M. Horkheimer i T. Adorno w swojej *Dialektyce oświecenia* zauważyli, że:

To, co nie chce poddać się kryteriom obliczalności i użyteczności, uchodzi za podejrzanę. Raz uwolnione od zewnętrznej presji oświecenie nie cofnie się już przed niczym¹⁶.

Dlatego też Władimir Porus zauważa, że „dwadzieścia lat przed M. Horkheimerem i T. Adornem, obwiniającymi epokę oświecenia za kulturowy upadek człowieka, Frank szukał winnych w tym samym miejscu”¹⁷. Po raz kolejny ujawnia się tutaj antynomiczność myśli Franka, dla którego obce były jakiegokolwiek skrajności, tak skrajności rozumu, jak i skrajności wiary.

Rozum odłączony od wiary, ale pretendujący do pierwszeństwa w kulturze, nie jest w stanie zrealizować swoich pretensji. Nie ratuje on kultury przed Auschwitz. Lecz także wiara, wyrastająca ponad rozum, jest drogą do fanatyzmu¹⁸.

W ten sposób immanentna jedność i całościowość przekształca się w ofiarę racjonalnego ustroju życia społecznego, który, jak pokazuje Frank, związany jest z naiwną wiarą we wszechmoc nauki i techniki, „w możliwość, za pomocą nauki, technicznej organizacji życia tak, żeby osiągnąć jej najwyższą, ostateczną

¹⁴ П. Элен, Семен Л. Франк: философ христианского гуманизма, Москва: Макс-Пресс 2012, s. 103.

¹⁵ Т. Оболевич, А.С. Цыганков, Франк о русском марксизме. Приложение: С.Л. Франк. Живая Европа: Происхождение и сущность русского марксизма, „Вопросы философии” 6 (2017), s. 92–104.

¹⁶ M. Horkheimer, Th.W. Adorno, *Dialektyka oświecenia*, przeł. M. Łukasiewicz, Warszawa: IFiS PAN 1994, s. 22.

¹⁷ В.Н. Порус, С.Л. Франк: антиномии духа как основания культуры, w: tenże (red.), *Идейное наследие С.Л. Франка в контексте современной культуры*, Москва: ББИ 2009, s. 129.

¹⁸ Tamże, s. 134.

doskonałość”¹⁹. Jednak sama nauka, i technika jako jej pochodna, nie mogą do końca rozwiązać postawionych przed nimi problemów i nie powinny być postrzegane jako uniwersalne formy ludzkiego życia i życia społeczeństwa. Frank mówił o tym słuchaczom Akademii Religijno-Filozoficznej w Paryżu w roku 1939 podczas cyklu wykładów *Osoba i świat. Podstawowy problem światopoglądu*. Filozof zauważa w nich zasadniczy związek epoki odrodzenia z nauką. Oprócz tego, wraz z podkreśleniem oczywistych sukcesów nauki i techniki, wskazuje na to, że ich

a) istnienie jest ograniczone. Śmierć! Porównać z koncepcją Fiedorowa. b) nowa trudność: zewnętrzny świat opanujemy, ale wewnętrzny! Pasja. Maszyny doprowadziły do niewoli (Mill), aeroplan – do niewyobrażalnych koszmarów wojny. Technika nie rozwiązuje problemów²⁰.

Temat „techniczno-organizacyjnego” ulepszenia świata pojawił się u Franka także w stosownym rozdziale pracy *Światło w ciemności*²¹.

4

Drugie źródło rosyjskiej rewolucji ukrywa się, zdaniem Franka, w specyfice rosyjskiego ludowego narodu i rosyjskiej historii. Sama rewolucja, jak zauważa myśliciel, jest „ostatnim etapem rozwoju” rosyjskiej narodowej „przeszłości duchowej”²². Jednak co w przeszłości duchowej Rosji stanowi fundament najpierw dla lutego, a potem dla października 1917 roku?

Jak zauważyło już wielu poprzedzających Franka filozofów, jedną z najbardziej traumatycznych i bolesnych kart rosyjskiej historii, która wyznaczyła cały późniejszy rozwój duchowy Rosji, są reformy Piotra Wielkiego. Według Franka, z winy pierwszego rosyjskiego imperatora, który sprowadził i narzucił Rosji nienaturalną dla niej kulturę zachodnioeuropejską, w kraju zaczynają pojawiać się pierwsze kiełki nihilizmu. To właśnie Piotr I zmusza Rosję, nieznającą ani odrodzenia, ani reformacji, do sekularyzacji państwa i instytucji cywilnych. „W tym sensie Piotr Wielki był rzeczywiście pierwszym rosyjskim rewolucjonistą, toteż nie przypadkiem bolszewicy podczas definitywnego rozgrabiania Cerkwi odwoływali się do jego przykładu”²³. Właśnie w XVIII wieku w myśli

¹⁹ С.Л. Франк, *Религиозно-исторический смысл русской революции*, dz. cyt., s. 15.

²⁰ С.Л. Франк, *Личность и мир. Лекция 2*, w: Bakhmeteff Archive of Russian and East European History and Culture, Rare Book & Manuscript Library, Columbia University, S.L. Frank Papers, Box 11.

²¹ Zob. С.Л. Франк, *Свет во тьме*, Москва: Факториал, 1998, s. 228–235.

²² С.Л. Франк, *Крушение кумиров*, dz. cyt., s. 150.

²³ С.Л. Франк, *Из размышлений о русской революции*, dz. cyt., s. 219.

rosyjskiej pojawia się tak zwany „wolterianizm”, z którego, jak pokazuje Wasilij Zieńkowski, formułuje się zarówno „radikalizm ideowy, jak i całkowicie od niego odmienny «nihilizm»”²⁴.

Mówiąc o rozumieniu nihilizmu w filozofii Franka, warto zaznaczyć, że po raz pierwszy temat nihilizmu zostaje podjęty w twórczości rosyjskiego myśliciela w związku z rewolucyjnymi wydarzeniami lat 1905–1907. Wtedy, w 1909 roku, ukazuje się sławna antologia zatytułowana *Drogowskazy*, której zwieńczeniem stał się artykuł Franka *Etyka nihilizmu. (Przyczynek do światopoglądu moralnego inteligencji rosyjskiej)*, w którym pod pojęciem nihilizmu rosyjski myśliciel rozumiał „odrzućcie lub nieuznawanie wartości absolutnych (obiektywnych)”²⁵. W pracach z lat 20. i 30. określenie to nie straciło dla Franka swojej aktualności, chociaż częstotliwość posługiwania się nim wyraźnie się zmniejszyła.

Wyjątkową popularność nihilizmu w Rosji Frank wiąże ze specyfiką rosyjskiej religijności. Pisząc o zachodnioeuropejskiej i rosyjskiej religijności w pracy *Bolszewizm i komunizm jako zjawiska duchowe*, filozof zauważa:

religijny duch Zachodu skierowany jest na tworzenie obyczajów i stosunków prawnych. Kościół organizował życie tak, aby we wszystkich sferach: państwowej, obyczajowej i obywatelskiej opierało się ono na religijnych podstawach. Wiara w te podstawy stała się tak nieodłączną częścią duszy Europejczyka, że po rozpadzie teokratycznego fundamentu życia pozostała dla niej integralna, jako sławne „uświęcone zasady” normujące ustrój życiowy. (...) W Rosji było zupełnie inaczej. Większość duchowej energii, czerpiącej z nieprzebranego źródła wiary prawosławnej, skierowana była do głębin życia duchowego, nie uczestnicząc w widoczny sposób w formowaniu życia obywatelskiego i państwowego (...) Przeciętny Rosjanin nie wierzy w jakiegokolwiek autonomiczne, opierające się na samych sobie wartości i ideały życia obywatelskiego i państwowego²⁶.

Ta specyficzna religijność Rosjanina stała się podstawą do szerokiego rozprzestrzenienia się nihilizmu, jako że w warunkach kultury sekularnej nastąpił maksymalny odwrót od wiary w Boga na rzecz wiary w człowieka, w jego możliwości i samoistne działanie. Taki człowiek nie byłby zapośredniczony przez żadne społeczne, prawne czy duchowe samoistne wartościowe struktury, „obiektywne wartości”, jak je nazywa Frank. Właśnie to doprowadziło do

²⁴ В.В. Зеньковский, *История русской философии*, т. 2, Москва: Академический проект 2001, s. 82.

²⁵ S. Frank, *Etyka nihilizmu. Przyczynek do światopoglądu moralnego inteligencji rosyjskiej*, w: *Drogowskazy. Zbiór rozpraw o inteligencji rosyjskiej*, przeł. PAJCAW, Warszawa: Przedświt 1986, s. 112.

²⁶ С.Л. Франк, *Большевизм и коммунизм как духовные явления*, w: tenże, *Русское мировоззрение*, Санкт-Петербург: Наука 1996, s. 143–144.

nieograniczonej rewolucyjnej przebudowy społeczeństwa, która nie kierowała się żadnymi moralnymi czy humanistycznymi względami.

Przy tym, oprócz procesu sekularyzacji, reformy Piotra Wielkiego doprowadziły do kulturowego rozłamu wewnątrz samego społeczeństwa, co przyczyniło się do poczucia wyobcowania wśród poszczególnych warstw społecznych: „Dla rosyjskiego chłopca szlachcic był nie tylko «wyzyskiwaczem», ale, co być może o wiele ważniejsze, «szlachcicem», z całą jego kulturą i przyzwyczajeniami życiowymi, aż po sukmanę i wygląd zewnętrzny, był istotą obcą, niezrozumiałą i dlatego nieuzasadnioną wewnątrznie, przez co podleganie takiej istocie było postrzegane jako brzemię, które wypada, a nawet trzeba «przecierpieć», a nie jako przemyślany porządek życia”²⁷. W znanym liście do Gieorgija Fiedotowa z 27 lipca 1949 roku Frank zauważa, że „w Rosji istniało klasowe, lub dokładniej – stanowe wyobcowanie, co było fatalną konsekwencją europeizacji klasy wyższej, i jawiło się jako nieszczęście, a nie grzech”²⁸. Jako wymowny przykład wewnątrz kulturowego rozdarcia Frank w jednym ze swoich nieopublikowanych wykładów wymienia Aleksandra Puszkina i Serafima z Sarowa, którzy żyli prawie w tym samym czasie²⁹. To wyobcowanie wewnątrz rosyjskiego społeczeństwa doprowadziło do nierozumienia i strachu, co w konsekwencji przyczyniło się do pogorszenia relacji między z europeizowaną elitą rządzącą a pozostałą częścią narodu. Przy czym wyniki tego rozłamu ujawniły się w rosyjskiej historii dość wcześnie, bo już w powstaniu chłopskim pod przywództwem Jemieljana Pugaczowa z lat 1773–1775. To właśnie Pugaczowowi, jako jednemu z symboli rosyjskiego ducha rewolucyjnego, poświęca Frank swój wykład wygłoszony po niemiecku w roku 1927 w Rosyjskim Instytucie Naukowym w Berlinie. Ponadto rosyjski myśliciel zaznacza w nim następujące kwestie: „uwolnienie złych instynktów, nihilizm (jako odwrótne strony religijności totalnej). *Uległość* i powstanie”³⁰.

Jedyną absolutną wartością, która do pewnego momentu obezwładniała siły rewolucyjne w Rosji, była, według Franka, wartość dobrego „cara-batiuszki”. Jednak, jak pokazuje Siemion Frank w ślad za Władimirem Rozanowem, w końcu, na początku pierwszej rosyjskiej rewolucji, ona także została odrzucona, przez co „osłabiony fetysz” – wiara w cara – upadł, ustępując miejsca woli

²⁷ С.Л. Франк, *Из размышлений о русской революции*, dz. cyt., s. 212.

²⁸ List S. Franka do G. Fiedotowa z 27.06.1949 r., w: С.Л. Франк, *Русское мировоззрение*, dz. cyt., s. 100.

²⁹ Zob. С.Л. Франк, *Религиозное начало в русской мысли*, w: Bakhmeteff Archive of Russian and East European History and Culture, Rare Book & Manuscript Library, Columbia University, S.L. Frank Papers, Box 12.

³⁰ А.С. Цыганков, Т. Оболевич, С.Л. Франк о Пугачеве как символе русской революции. Приложение: С.Л. Франк. Маркс и Пугачев (*Marx und Pugatschow*), „Философский журнал” 4 (2017) (w druku).

ludu skierowanej na rewolucyjne samoukonstytuowanie. „Ideal cara-batiuszki jako samowładnego gospodarza rosyjskiego ludu, cara, który na podobieństwo Boże z nieosiągalnej wysokości sprowadza na ziemię prawdę, życzy ludowi dobra i najlepiej ze wszystkich wie, czym jest to dobro – ten ideał powoli, ale niepowstrzymanie zanikał w duszy narodu; a jego miejsce powoli zajmowała niejasna, ale silna tęsknota za rządami ludu, samookreśleniem, za autonomią społeczną”³¹. Taki sposób rozumienia roli wiary w „cara-batiuszkę” wskazuje na jeszcze jedną ważną cechę Frankowskiej analizy fenomenu rewolucji, która sprowadza się do tego, że zmiany, w tym rewolucyjne, początkowo zachodzą właśnie w sferze idei. Rozpad Rosji „pierwotnie miał miejsce w ludzkich umysłach”³².

5

Jak zauważa Siemion Frank w pracy *Z przemyśleń o rosyjskiej rewolucji* [*Из размышлений о русской революции*], treść tego ideowego zapożyczenia, realizowanego przez myślicieli rosyjskich, w znacznym stopniu była uwarunkowana przez specyfikę rosyjskiego ducha narodowego, charakter jego religijności i rewolucyjności: „Ponieważ rosyjscy «okcydentaliści» nadal pozostawali Rosjanami, zapożyczyli oni z Zachodu przeważnie radykalne i socjalistyczne idee, czyli te, które właściwie odrzucały fundamenty kultury zachodniej”³³. Jednocześnie takie radykalne idee, w przeciwieństwie do zachodnioeuropejskiej gleby duchowej, trafiały na doskonałą glebę rosyjskiego nihilizmu, w której w znacznym stopniu dokonywało się *reductio ad absurdum*, nienapotykalne żadnych przeszkód w postaci wartości etycznych czy norm kulturowych. Frank pisał o tym już w artykule *De Profundis*: „na przykładzie naszego losu zaczynamy rozumieć, że na Zachodzie socjalizm jedynie dlatego nie wywarł niszczyielskiego wpływu, a wręcz przeciwnie, w dużej mierze sprzyjał procesowi ulepszania form życia, umocnienia jego podstaw moralnych, że socjalizm ten nie tylko z zewnątrz wspierany był przez potężne konserwatywne siły kulturalne, ale i od wewnątrz był na wskroś przez nie przesiąknięty”³⁴. Na Zachodzie „konserwatywne i liberalne grupy były na tyle silne, żeby ostudzić rewolucyjny zapał ruchu socjalistycznego i skierować go na pokojowe, refor-

³¹ С.Л. Франк, *Из размышлений о русской революции*, dz. cyt., s. 213.

³² Л. Люкс, *Соблазны утопизма: споры мыслителей „первой” русской эмиграции о причинах и последствиях тоталитарных революций XX в.*, Eichstätt: Zentralinstitut für Mittel- und Osteuropastudien 2015, s. 12.

³³ С.Л. Франк, *Из размышлений о русской революции*, dz. cyt., s. 220.

³⁴ S. Frank, *De Profundis*, dz. cyt., s. 215.

matorskie tory”³⁵. To właśnie w Rosji trawionej przez nihilizm, spotęgowany kulturowym rozłamem wewnątrz społeczeństwa, powstała możliwość realizacji zachodnioeuropejskiego socjalizmu w postaci bolszewizmu i rewolucji, która nigdy do końca nie mogłaby się dokonać na Zachodzie. Takie połączenie nihilizmu (braku wiary w absolutne, obiektywne wartości, jak np. ludzkie życie i wolność) oraz dążenia do samoczynnej i racjonalnej przebudowy społeczeństwa, co Frank artykułował w swojej twórczości już w połowie lat 20. i później w latach 30., przyjmie w państwie radzieckim bardziej znaczące i horrendalne rozmiary.

Na zakończenie warto zauważyć, że w latach 20. i 30. minionego stulecia wielu wybitnych filozofów zajmowało się próbą zrozumienia źródeł i podstaw rewolucji rosyjskiej, jednak analiza przeprowadzona przez Siemiona Franka wyróżnia się nie tylko zwróceniem uwagi na narodowe, czysto rosyjskie źródła rewolucji, ale także odniesieniem do ogólnoeuropejskiego kontekstu walki dwóch zasad – wiary w Boga i wiary w człowieka, której jednym z jaskrawych przejawów stały się wydarzenia 1917 roku. Rosja stała się tym krajem, w którym spełniają się najbardziej skryte marzenia i jednocześnie najstraszniejsze koszmary europejskiego człowieka.

Przełożyła Kornelia Dorynek

Bibliografia

- Цыганков А.С., Оболевич Т. (2017), *С.Л. Франк о Пугачеве как символе русской революции*. Приложение: С.Л. Франк. *Маркс и Пугачев (Marx und Pugatschow)*, „Философский журнал” 4 (w druku).
- Ehlen P. (2004), *Zur Ontologie und Anthropologie Semen L. Frank*, w: S.L. Frank, *Die Realität und der Mensch. Eine Metaphysik des menschlichen Seins*, München: Verlag Karl Alber Freiburg.
- Элен П. (2012), *Семен Л. Франк: философ христианского гуманизма*, Москва: Макс-Пресс.
- Франк С.Л. (1925), *Религиозные основы общественности*, „Путь” 1.
- Франк С.Л. (1967), *Религиозно-исторический смысл русской революции*, w: Г. Андреев (Г.А. Хомяков) (ред.), *Мосты. Сборник статей к 50-летию русской революции*, Мюнхен: Товарищество зарубежных писателей.
- Frank S. (1986), *Etyka nihilizmu. Przyczynek do światopoglądu moralnego inteligencji rosyjskiej*, w: *Drogowskazy. Zbiór rozpraw o inteligencji rosyjskiej*, przeł. PAJCAW, Warszawa: Przedświt.

³⁵ Л. Люкс, *Соблазны утопизма*, dz. cyt., s. 12.

- Frank S. (1988), *De Profundis*, w: *De Profundis. Zbiór rozpraw o rosyjskiej rewolucji*, przeł. zespół „Aletheia”, Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- Франк С.Л. (1990), *Из размышлений о русской революции*, „Новый мир” 4.
- Франк С.Л. (1992), *Духовные основы общества*, Москва: Республика.
- Франк С.Л. (1996), *Большевизм и коммунизм как духовные явления*, w: tenże, *Русское мировоззрение*, Санкт-Петербург: Наука.
- Франк С.Л. (1998), *Свет во тьме*, Москва: Факториал.
- Франк С.Л. (2000), *Крушение кумиров*, w: tenże, *Сочинения*, Москва: АСТ.
- Франк С.Л. (2007), *Реальность и человек*, Москва: АСТ.
- Франк С.Л. (Box 11), *Личность и мир. Лекция 2*, w: Bakhmeteff Archive of Russian and East European History and Culture, Rare Book & Manuscript Library, Columbia University, S.L. Frank Papers, Box 11.
- Франк С.Л. (Box 12), *Религиозное начало в русской мысли*, w: Bakhmeteff Archive of Russian and East European History and Culture, Rare Book & Manuscript Library, Columbia University, S.L. Frank Papers, Box 12.
- Франк С.Л., Бердяев Н.А. (2016), „В Берлине Вы объективно нужнее”: *С.Л. Франк и Н.А. Бердяев в 1927 г. Фрагмент из неизданной переписки*, „Самопознание” 6.
- Horkheimer M., Adorno Th.W. (1994), *Dialektyka oświecenia*, przeł. M. Łukasiewicz, Warszawa: IFiS PAN.
- Ленин В.И. (1922), *О значении воинствующего материализма*, „Под знаменем марксизма” 3.
- Люкс Л. (2015), *Соблазны утопизма: споры мыслителей „первой” русской эмиграции о причинах и последствиях тоталитарных революций XX в.*, Eichstätt: Zentralinstitut für Mittel- und Osteuropastudien.
- Назарова О.А. (2009), *Философия истории Семена Людвиговича Франка*, „Вопросы философии” 1.
- Оболевич Т., Цыганков А.С. (2017), *Франк о русском марксизме*. Приложение: С.Л. Франк. *Живая Европа: Происхождение и сущность русского марксизма*, „Вопросы философии” 6, s. 92–104.
- Порус В.Н. (2009), *С.Л. Франк: антиномии духа как основания культуры*, w: В.Н. Порус (ред.), *Идейное наследие С.Л. Франка в контексте современной культуры*, Москва: ББИ.
- Зеньковский В.В. (2001), *История русской философии*, t. 2, Москва: Академический проект.

Streszczenie

W artykule scharakteryzowano podstawowe źródła rosyjskiej rewolucji 1917 roku, na które wskazywał w swoich pracach Siemion Frank. Jednym z takich źródeł jest duchowa historia Europy, w której począwszy od epoki renesansu trwa zacięta walka między wiarą w Boga a wiarą w człowieka i w jego możliwości samodzielnego budowania własnego życia i życia społeczeństwa. Drugim źródłem jest duchowa historia narodowa samych Rosjan, w tym nieodłączny dla rosyjskiego ducha nihilizm. Zdaniem Franka, początki tego procesu sięgają reform Piotra I, których nieorganiczny charakter spowodował rozłam w kulturze rosyjskiej. Połączenie zachodnioeuropejskich i rosyjskich źródeł doprowadziło do pojawienia się specyficznej rewolucyjności, która wywołała wydarzenia 1917 roku. Sama zachodnioeuropejska idea rewolucji i socjalizmu nie mogła zostać urzeczywistniona na Zachodzie, ale ze względu na specyfikę narodowego ducha rosyjskiego znalazła swoją realizację właśnie w Rosji.